

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті досліджено міграцію як соціальне явище, здійснено класифікацію її форм і видів, охарактеризовано природу та особливості сучасних міграційних потоків та їх канали, проаналізовано світові міграційні системи; обґрунтовано необхідність розробки концепції державної політики України у сфері міграції.

Прикметною ознакою другої половини ХХ – початку ХХІ ст. стала глобальна міграція. В умовах глобалізації відбуваються якісні зміни в динаміці та характеристиці міжнародної міграції людських ресурсів. Завдяки розвитку світової інфраструктури та комунікацій, відкритості національних держав, урегулюванню багатьох політичних та регіональних конфліктів, значно зростають динамізм і масштабність міграційних процесів. Відомий німецький соціолог У. Бек зазначає, що "у добу глобалізації власне життя більше не є осілим і пов'язаним з певним місцем. Це життя у роз'їздах як у буквальному розумінні слова, так і в переносному, це життя кочівників, життя, проведене в автомобілях, літаках і потягах, у телефоні чи в Інтернеті і за сприяння засобів масової інформації,— це транснаціональне життя, яке протікає поверх бар'єрів" [8, с. 96]. Життя індивіда, за У. Беком, набуває мультилокальної транснаціональності, що означає вихід людини за межі певної національності й території і фактично – глобалізацію біографії.

Актуалізація проблематики міграційних процесів і значущість тих соціальних, економічних, соціокультурних, демографічних, політичних змін, які вони привносять у життя країн і народів, вимагає поглибленого теоретичного аналізу зазначеного феномена. Міграційні процеси надзвичайно швидко перетворилися на глобальне явище, яке впливає на всі сторони життя світової спільноти, поступово формуючи її новий вигляд.

На сьогодні відсутня загальноприйнята дефініція поняття міжнародної міграції. Досить поширеним є визначення, запропоноване В. Іонцевим, у межах якого міжнародна міграція описується на основі включення до неї практично всіх видів переміщень через державні кордони, у тому числі туристичні поїздки й поїздки прикордонних працівників, яких ООН виключає з поняття міграції. Дослідник зазначає, що "міжнародна міграція населення є територіальними (просторовими) переміщеннями людей через державні кордони, пов'язані зі зміною постійного місця проживання і

громадянства, зумовленими різними чинниками (сімейними, національними, політичними й іншими) або з перебуванням у країні в'їзду, таким, що має довгостроковий (понад 1 рік), сезонний і маятниковий характер, а також з циркулярними поїздками на роботу, відпочинок, лікування і т. ін. Основними відмінними ознаками міжнародної міграції населення в порівнянні з внутрішньою міграцією є: державний кордон, його перетин і відповідний державний контроль як за фактом самого пересування через кордон (і в країні виїзду, і особливо в країні в'їзду), так і за подальшим перебуванням у країні в'їзду" [2, с. 29]. Незважаючи на певну громіздкість наведеного визначення, його можна прийняти за робоче. Відтак міжнародний мігрант – це особа, яка здійснює міждержавне територіальне пересування (міжнародну міграцію) з метою зміни місця проживання і роботи назавжди або на певний термін, а міжнародна трудова міграція – це міграція, пов'язана з перетином державного кордону з метою продажу своєї робочої сили в країні в'їзду на певний термін.

Форми міжнародної міграції можуть бути кваліфіковані за різними ознаками. За тривалістю: *безповоротна міграція* – переселення з однієї країни в іншу, найчастіше пов'язане зі зміною громадянства (еміграція, імміграція, шлюбна міграція); *постійна або довгострокова міграція* – міграція на тривалий термін, який законодавчо визначається міграційними актами в кожній країні по-різному (класифікація ООН визначає цей термін в 1 рік), має, як правило, трудовий або навчальний характер; *короткострокова міграція* – виїзд (в'їзд) в іншу країну на строк до 1 року (за класифікацією ООН) або інший термін, визначений національним законодавством з метою працевлаштування або будь-якою іншою економічною діяльністю в країні перебування, здійснюється на основі сезонної, маяткової й епізодичної міграції; *сезонна міграція* – тимчасовий виїзд (в'їзд) трудових мігрантів на сезонні (сільськогосподарські, будівельні та ін.) роботи; *маятникова міграція* – тимчасова трудова міграція, пов'язана зі щоденним або щотижневим переміщенням через державний кордон до місця роботи і поверненням у країну постійного мешкання (наприклад, прикордонні працівники або робітники-фронтальєри). За рекомендацією ООН статистикою міжнародної міграції остання не враховується; *епізодична міграція* – тимчасовий виїзд в іншу країну з діловими, рекреаційними, туристичними та іншими цілями. Цей вид міграції включає поїздки на відпочинок, лікування, для участі в спортивних змаганнях, релігійне паломництво, а також різного роду відрядження і "комерційні" поїздки "човників".

За причинами виокремлюють такі форми міграції: *вимушена міграція* – міграція, що має вимушений, раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних лих, військових дій або

переслідувань за політичними причинами, національною ознакою та ін. Може мати тимчасовий або постійний характер. Охоплює такі категорії мігрантів, як біженці, вимушені переселенці, особи, які шукають притулок; *добровільна міграція* – міграція, рішення про яку ухвалюється людиною вільно й добровільно, в основі її лежать найчастіше економічні, психологічні, сімейні та інші мотиви. Може мати тимчасовий або постійний характер, часом здійснюється за підтримки держави (наприклад, при освоєнні нових територій), а часто – на основі економічної, трудової або легальної міграції.

За напрямком переміщень людей виділяють три основні види міграції: *еміграція* – вимушена чи добровільна зміна місця проживання, виїзд за межі країни на постійне або тимчасове проживання; *імміграція* – в'їзд громадян інших держав у країну на довгострокове перебування або постійне проживання; *рееміграція* – повернення мігрантів на батьківщину, інколи – виїзд у третю країну.

За характеристикою правового статусу існує легальна і нелегальна міграція. Перша зазвичай підтверджується документально (відповідно до норм Міжнародної організації праці). Легальні мігранти перетинають міжнародні кордони на законних підставах, тобто мають візу на в'їзд на певний термін або, перебуваючи в інших країнах, продовжили термін її дії. Нелегальні мігранти, навпаки, у пошуках кращого життя перетинають державний кордон незаконно, тобто без офіційного дозволу, без візи на в'їзд. Наявність нелегальних іммігрантів зумовлює існування комплексу економічних і особливо соціальних проблем у країні-реципієнті, які рано чи пізно потребуватимуть свого розв'язання засобами збалансованої імміграційної політики.

За якісним складом розрізняють такі види мігрантів: *робітники*, зокрема промислові, сільськогосподарські, а також без певної професії або спеціальності, які прибувають на роботу за контрактом; *фахівці*, у тому числі вищої кваліфікації, працівники транснаціональних компаній та спільних підприємств, які за характером діяльності переїзять із країни в країну; *представники ліберальних професій* – актори, музиканти, письменники, художники та ін. За формою виділяють також трудову, сімейну, туристичну та рекреаційну міграцію [1, с. 25; 6; 18].

Поява складних і безперервних потоків людей, товарів та інформації, зумовлених глобалізаційними процесами, започаткувала нову еру міграції. Сьогодні майже не залишилося країн, яких би не торкнулися міграційні процеси. За даними Департаменту економічного й соціального розвитку ООН, у 2013 р. 232 млн. людей (3,2 % усього населення світу) проживали поза межами своїх країн (для порівняння: у 2000 р. таких було 175 млн, а у 1990 – 154 млн) [6]. Останнім часом чисельність мігрантів починає зростати в геометричній прогресії. Лише за вісім місяців 2015

року до Європи тільки через Середземне море прибуло понад 350 тисяч мігрантів. Прогнозують, що кількість мігрантів, які цього року перетнуть кордон Євросоюзу на суходолі або морем, перевищить один мільйон осіб [9, с. 8].

Якщо зростання цього показника продовжиться з тією ж швидкістю, то до 2050 р. він досягне значення 405 млн осіб. На перший погляд, у відсотковому відношенні ця цифра не здається значною, однак потрібно мати на увазі темпи зростання мігрантів. Чисельність міжнародних мігрантів сьогодні майже втричі перевищує їх кількість періоду 50-х років ХХ століття. Окрім цього, у сучасному світі міжнародного звучання часто набувають і внутрішні міграційні переміщення. Їх інтенсивність, за експертними оцінками ООН, зросла, починаючи з 80-х років минулого сторіччя, від 750 млн до 1 млрд осіб. Іншими словами, мігрував майже кожен шостий житель планети [15, с. 7].

Під впливом глобалізації спостерігається трансформація міграційних процесів, які набувають нових рис, посилюють свій вплив на політичну, соціально-економічну й духовну сфери життя суспільства. Основними наслідками цього процесу є розподіл праці, міграція у масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та техніко-технологічних процесів, а також зближення культур різних країн. У результаті глобалізації світ стає тіснішим і взаємозалежним від усіх його суб'єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів суб'єктів, що інтегруються. "Міграція є одним з результатів інтеграції локальних общин і елементів національної економіки в глобальні структури. Водночас це причина наступних соціальних перетворень як в тих країнах, звідки мігранти виїжджають, так і в тих, які їх приймають" [3, с. 27]. Водночас міграція загострює й певні протиріччя в їх розвитку, а також сама зазнає змін, що відображається на її внутрішній сутності, інтенсивності та призначенні.

У процесі глобалізації стираються національні кордони і бар'єри між державами, що дає право людині самостійно визначати її спосіб життя, етнонаціональний статус, фактичний зміст трудової функції і т. ін. Тим самим глобалізація де-факто стимулює міграцію, знищує ті перешкоди, які раніше заважали людині змінити свій спосіб життя і / або соціальний статус. Вихід людини на міждержавний рівень означає формування й зростання ролі наддержавних соціальних інститутів: міжнародного права, міжнародних міграційних систем і міграційних мереж, а також започаткування основ міжнародного громадянства.

Сучасні міграційні потоки населення формуються під впливом різноманітних причин, основними серед яких є економічні й соціальні (низький життєвий рівень, заробіток грошей, переміщення у пошуках

роботи, здобуття освіти, у зв'язку із заміжжям і т. ін.). Окрім історичних та економічних чинників, що зумовили інтенсифікацію сучасних міграційних потоків, слід назвати і політичні, зокрема урегулювання багатьох політичних конфліктів, що протягом десятиріч роз'єднували світову спільноту й господарства, закінчення "холодної війни", ліквідацію системи апартеїду в Південній Африці, нестабільність ситуації на Близькому Сході. Велике значення має зміна стратегій розвитку, що відбуваються в сучасному світі, а саме: відмова від принципів автаркії; опора на власні сили країн з перехідними економіками; перехід від політики жорсткого протекціонізму країн, що розвиваються, до політики відкритої економіки; реформи в посткомуністичних країнах, країнах Латинської Америки, Південної Азії і Близького Сходу. Істотну значущість набули також національні, релігійні, військові та інші причини, що зумовило утворення нових форм та типів людської мобільності. Важливим чинником, що визначає зміну динамічних і структурних параметрів потоків міжнародної міграції, є значне збільшення масштабів і просторових меж вимушеної міграції в результаті формування небезпечних осередків військово-політичної напруженості, етнічних конфліктів і екологічних катастроф.

Глобалізований світ формує принципово новий контекст формування й реалізації міграційної політики, для якого суттєвим є: домінування економічних мотивів міграції; зростання зовнішніх трудових міграцій; диверсифікація ареалів формування міграційних потоків і місць розміщення мігрантів; посилення міграційної мобільності населення, що спонукає до зростання соціокультурного і етноконфесійного розмаїття та протистояння локальних соціумів.

Порівнюючи міграційні рухи в усьому світі, С. Каслз і М. Міллер виокремлюють чотири загальні тенденції міграції, які, ймовірно, відіграватимуть основну роль у майбутньому:

1) глобалізація – повсюдне зростання числа країн, куди переміщуються мігранти. Одночасно збільшується число регіонів походження мігрантів, тому більшість країн імміграції має на своїй території представників із широкого спектра соціальних, економічних і культурних осередків;

2) акселерація, яка означає збільшення обсягів міграції в усіх регіонах. Зрозуміло, що це кількісне зростання збільшує як невідкладність, так і труднощі вироблення відповідної урядової політики;

3) диференціація, сутність якої полягає в тому, що більшість країн мають справу не з одним різновидом імміграції, наприклад трудовою, а одночасно з низкою їх. Зазвичай, міграційний ланцюг розпочинається з одного різновиду переміщення і продовжується в інших формах, незважаючи на урядові зусилля (або часто всупереч їм) призупинити або хоча б контролювати міграційні рухи;

4) фемінізація, яка пов'язана з тим, що роль жінки в міграційних рухах зростає в усіх регіонах і всіх різновидах міграції. Зазначимо, що вже від початку 1960-х рр. жінки почали поступово домінувати в трудовій міграції, що вносить нові проблеми як для політиків, які розробляють міграційну стратегію, так і дослідників міграції [11, с. 18].

До зазначених тенденцій, на нашу думку, слід додати ще декілька:

1) інтелектуалізація, підвищення значущості висококваліфікованої (наукової) міграції, яка зростає повсюдно й безпосередньо пов'язана з глобалізацією;

2) нерегульованість міграції, яка полягає в зростанні числа нелегальних іммігрантів, насамперед малокваліфікованих, що є відповіддю на намагання урядів низки країн обмежувати легальні переміщення іноземців або спрямовувати міграційні потоки в потрібне русло;

3) суперечність між національним і транснаціональним регулюванням міграційних потоків.

Останнім часом якісно змінюється структура міжнародних потоків міграції людей у результаті підвищення частки в загальному числі мігруючих професійно підготовлених фахівців із вищим рівнем освіти, включаючи перспективних науковців. Міграційна політика, яка проводиться розвиненими країнами, призводить до відтоку інтелектуального потенціалу з країн, що розвиваються. За оцінками експертів ООН, їх фінансові збитки лише за рахунок інтелектуальних втрат за останніх 30 років перевищили 60 млрд доларів [4, с. 75].

На початку 2000-х рр. тенденція "інтелектуалізації" міграційних потоків почала посилюватися. Так, рівень еміграції серед висококваліфікованих верств населення сягав 5,4 %, тоді як серед осіб із середнім рівнем кваліфікації – 1,8 %, а серед малокваліфікованих – лише 1,1 %. Населення іноземного походження з третім рівнем освіти (відповідає українській вищій і середній спеціальній освіті), що проживає в ОЕСР, зросло майже до 8 млн осіб чол. за період з 1990 р. до 2000 р., що свідчить про остаточну переорієнтацію розвинених країн на наукомісткі виробництва [10, с. 78]. Сьогодні можна говорити про те, що фактично сформувався глобальний феномен міжнародної інтелектуальної міграції, під якою слід розуміти міграцію наукових та освітніх висококваліфікованих кадрів, які реально чи потенційно можуть бути зайняті науковими дослідженнями й розробками.

Хоча продукування нових наукових знань все більше набуває інтернаціонального характеру, однак їх концентрація в розвинених країнах світу залишається надзвичайно високою. Наймасштабніші інтелектуальні потоки з країн перехідної економіки і країн з економікою, що розвивається, спрямовуються насамперед до Північної Америки, яка зберігає домінуюче місце щодо прийому висококваліфікованих мігрантів.

Останнім часом починає зростати їхня частка і в європейському регіоні. Це пов'язано насамперед із потребою розвинених держав та транснаціональних корпорацій у людях, здатних продукувати нові знання, примножуючи таким чином потенціал інформаційного суспільства. Як слушно зазначає вітчизняний дослідник В. Лях, "корпорації нового типу теж зацікавлені у вільних і відповідальних працівниках. Вони вишуковують їх, прагнуть знайти нові форми заохочення для них... Потреба в застосуванні інноваційного підходу виявляється повсюдно. Творчому переробленню підлягає все: дизайн, форма, ідеї, образи, ноу-хау, символи, способи сполучення, зміщення акцентів під час формування нових цінностей, зразків поведінки тощо. До того ж "комунікаційна" та "інформаційна" революції надають людям могутніх засобів активізації інтелектуальної діяльності, творчого мислення, інтуїції та ін." [5, с. 6].

Іншою важливою формою глобальної міграції стала міжнародна студентська міграція. Іноземні студенти є важливим джерелом доходу освітньої галузі, а також – у процесі навчання та після його закінчення – вони стають для країни джерелом робочої сили відповідної кваліфікації. За 1995–2005 рр. число іноземних студентів у світі збільшилося більше ніж удвічі, а з 1975 р. – у 4,5 рази [13, с. 45–46]. Загалом воно зростає швидшими темпами, ніж загальне число студентів, що є також одним з наслідків глобальних перетворень та пристосування до потреб інформаційного суспільства. "Високі технології, які визначають природу знаннєвого суспільства, потребують взаємної адаптації, збалансованості з вдосконалення людської особистості. "Багатомірна людина" знаннєвого суспільства витісняє зі сцени історії "економічну людину" індустріальної епохи, у результаті культурна домінанта особистості набуває економічного сенсу. Все це сприяє кардинальним зрушенням у системі освіти, які повинні підвищувати кваліфікацію, рівень адаптації до нової техніки та технологій" [7, с. 42].

У механізмі транснаціонального передавання знань та обміну технологіями велику увагу привертають до себе високотехнологічні центри інноваційної індустрії та науково-дослідні центри, "потужні інноваційні структури, які базуються на ринковому попиту та притягують і матеріалізують потоки людських знань" [12, с. 195].

Важливе значення для формування міжнародних центрів високих технологій відіграють так звані інтелектуальні центри (організації, мережі) мігрантів за кордоном. Такі центри зазвичай нараховують від кількох сотень до кількох тисяч членів і поділяються на п'ять видів: студентські (наукові) мережі, локальні асоціації висококваліфікованих емігрантів, об'єднання експертів (типу Програми трансферу знань до експатрійованих співвітчизників при ООН–ТОКТЕН), інтелектуальні мережі діаспори. Нині добре відомими є Колумбійська мережа

дослідників та інженерів за кордоном (Red Caldas), Південно-Африканська асоціація науковців за кордоном, Глобальна корейська мережа, асоціації тайських професіоналів у США, Канаді, Європі, Японії та інші центри [16].

Перевагою сформованих міжнародних інтелектуальних центрів мігрантів є те, що вони можуть існувати як гарантії під час укладання ділових контрактів та прийому на роботу працівників. Так, Асоціація китайських американців-інженерів і науковців Південної Каліфорнії (CESASC) періодично влаштовує й організовує різноманітні технічні та професійні зустрічі науковців-професіоналів, зокрема Щорічну технічну конференцію (Annual Technical Conference), та сприяє працевлаштуванню своїх членів у тих чи інших сферах науки і техніки.

Становлення й розвиток інформаційного типу суспільства та глобалізація актуалізують нову роль капіталу знань у формуванні людського потенціалу. Тому протидією загрози економічній безпеці повинно стати збереження "капіталу знань", персоніфікованого в людях, управління ним, мотивування, розвиток, оцінювання відповідно до глобальних тенденцій з урахуванням соціальних, культурних, організаційних особливостей суб'єктів господарювання, сучасних корпорацій, окремих фірм. У цьому плані на чільне місце виходить розвиток національної системи освіти.

У контексті оцінки соціально-економічних наслідків інтелектуальну міграцію доцільно розглядати як тимчасову і постійну. Практика засвідчує, що тимчасовий виїзд спеціалістів і вчених за кордон на термін до 2–3 років є важливим фактором розвитку сучасної науки та міжнародного ринку наукової праці загалом, невід'ємний компонент системи підвищення кваліфікації й збагачення досвідом. Цей процес приносить користь як країнам-імпортерам, так і країнам-експортерам, сприяє їхній інтеграції у світове науково-технічне співтовариство. За допомогою закордонних відряджень і стажування вчених і фахівців країна-експортер та її науково-технічна спільнота не тільки знайомить закордонних учених із підсумками своїх досліджень і розробок, а й отримує доступ до знань і технологій інших країн і наукових колективів, у яких мають потребу.

У цьому ракурсі зрозуміло, що для України корисні практично всі види короткострокових контрактів учених при виїзді за кордон (конференції, наукові симпозіуми, колоквиуми тощо), а також здійснення спільних розробок у наукових центрах і лабораторіях інших країн. Вони дозволяють ученим підвищити свій фах, зіставити наміри й методи проведення досліджень, сприяють зростанню авторитету національних наукових шкіл, підтвердженню напряму досліджень, входженню у світове

наукове співтовариство. Тому імміграційні хвилі тих, хто повертається з тимчасової роботи за контрактами фахівців, відіграють позитивну роль.

Інший підхід потрібен для оцінки наслідків еміграції чи виїзду в країну-реципієнта на тривалий термін. Масовий виїзд наукових кадрів (а в деяких важливих галузях науки – навіть кількох видатних учених) є очевидною втратою для країни-донора. Орієнтовні дані й оцінки втрат від відпливу інтелекту, що наводяться в західній і вітчизняній літературі, дуже різняться, утім усі вони сходяться в тому, що ці втрати досить великі. Необхідно враховувати, що серед емігрантів переважають молоді люди віком від 30 до 40 років, які, з одного боку, виявили себе як талановиті й неординарні дослідники, а з другого, мають віковий резерв для реалізації творчих можливостей.

Зауважимо, що будь-які кількісні розрахунки вигод і втрат від інтелектуальної еміграції можна розглядати тільки як орієнтовні оцінки, що дозволяють визначити лише домінантні тенденції цього складного явища та його наслідків. Крім того, поряд із суто економічними показниками необхідно враховувати політичні, соціальні, демографічні й культурні фактори, тенденції зміни ситуації як у середині країни, так і у світі загалом. Виражені кількісними показниками втрати країни-донора від відпливу інтелекту цілком обґрунтовано можуть бути використані і як показники масштабу загроз національній безпеці. Ідеться передусім про зростаюче відставання країни в технологічному розвитку. У доповіді світового економічного форуму констатується, що за індексом глобальної конкурентоспроможності Україна посідає 78-е місце серед 125 країн світу. Однією з основних причин такого стану міжнародні експерти вважають скорочення інтелектуального потенціалу суспільства [19].

Особливістю сучасних тенденцій міжнародної міграції, як зазначалося вище, є її фемінізація. Більшість міграційних теорій минулого століття не враховували гендерний фактор і передбачали, що основний обсяг мігрантів становлять представники чоловічої статі. Жінки були представлені у міграційних потоках переважно як дружини, дочки та утриманки чоловіків-мігрантів. Проте за останні десятиліття зросла автономна міграція жінок як годувальниць сімей. Міграція, з одного боку, надає жінкам доступ до міжнародної зайнятості, отримання власного незалежного доходу, забезпечення достатку своїх сімей, а з другого, — жінки часто долучаються до ізольованих за статтю, малокваліфікованих і неформальних секторів економіки, як, наприклад, послуги з домашнього господарства, праця у сільськогосподарському секторі та часто піддаються різним формам дискримінації на ринку праці, маючи обмежений доступ до соціального захисту і послуг з охорони здоров'я.

Фемінізація міграції відображає зростаючу роль жінок у міждержавному переміщенні населення. Вона спричинена структурними змінами у світовій

економіці – швидке зростання сфери послуг, що на сьогодні забезпечує до 2 / 3 робочих місць. Так, у 2010 р. жінки-мігранти перевищили кількість чоловіків-мігрантів у Європі (52,6 %), Північній та Південній Америці (50,1 %) і Океанії (51,2 %). В окремих країнах, наприклад, в Італії, за даними соціологічних досліджень, з кожних 100 іммігрантів 90 становлять жінки. В Україні частка жінок-емігрантів становить 57,8 %.

Не останню роль у збільшенні міграційних потоків відіграє демографічна ситуація, яка склалася на сьогодні у світі. Зростання населення світу було і залишається безпрецедентним за всю історію людства: його чисельність зросла з 2,5 млрд осіб в середині ХХ століття до 7,2 млрд сьогодні. Водночас природний приріст населення в країнах так званого "золотого мільярда" (Європи, Північної Америки, Канади та Австралії) неухильно зменшується, в результаті чого виникає потреба поповнення ринку праці за рахунок міжнародних мігрантів для зниження коефіцієнта демографічного навантаження. Згідно з прогнозом відділу ООН із питань населення, від 2010 до 2050 року Німеччина, наприклад, потребуватиме щорічно 487 тис. мігрантів, щоб утримувати старіюче населення, Франція – 109 тис., а в цілому ЄС – 1,6 млн осіб. Очевидно, що темпи приросту населення у світі значно перевищують потреби в робочій силі названих вище країн. Поки що максимальне сальдо міграції належить Північній Америці – щорічно 1,4 млн. чоловік. За нею йде Європа – 1,1 млн. В Океанії – лише 103 тис. осіб. При розгляді кількості мігрантів, що приймаються на 1000 місцевого населення, ситуація дещо інша: у Північній Америці на кожну тисячу населення припадає 4,2 мігранта, в Океанії – 3,2, а в Європі – 1,5 мігранта [20, с. 187]. Незважаючи на проблеми, що виникають у процесі інтеграції новоприбулих громадян, в умовах депопуляції для більшості країн загального добробуту єдиний вихід утримати чисельність населення та економіку на належному рівні – залучення масштабних потоків іноземної робочої сили. Загалом світове господарство виграє від міжнародної трудової міграції, оскільки переливання трудових ресурсів поліпшує їхнє використання, що, в свою чергу, сприяє зростанню світового сукупного продукту. Свобода міграції дозволяє людям переміщуватися в ті країни, де вони зможуть внести більший чистий дохід до світового виробництва та повніше самореалізуватися.

Важливим чинником, що визначає зміну динамічних і структурних параметрів потоків міжнародної міграції, є істотне збільшення масштабів і просторових меж вимушеної міграції в результаті формування небезпечних осередків військово-політичної напруженості, етнічних конфліктів та екологічних катастроф. У 1990-ті роки їх число в Азії зросло в 1,5 рази, в Африці – в 4 рази, в Європі – в 10 разів. Так, європейські країни за цей період прийняли загалом майже 5 млн вимушених мігрантів,

з подібними масштабами вимушених переселенців зазначені країни не стикалися з часів Другої світової війни [14].

Хоча міграційні потоки відбуваються в усьому світі й мають багатовекторну спрямованість, але на світовому ринку склалися чітко визначені центри, куди в основному стікаються трудові ресурси. Виникнення відносно стабільних, усталених вихідних і вхідних точок міграційного потоку (експортерів та імпортерів мігрантів) закладає основу для формування міграційної системи. Міграційна система – це група країн, між якими склалися відносно усталені міграційні зв'язки. У найбільших міграційних системах потоки мігрантів зазвичай фокусуються на одній або кількох країнах призначення. При цьому міграційна система є відкритою, вона має міграційні зв'язки з країнами, які не входять до неї, а також з іншими міграційними системами. В умовах зростання взаємозалежності країн рідко трапляються країни, які виступають "чистими" імпортерами або "чистими" експортерами мігрантів.

Залежно від географічного розташування центрів тяжіння мігрантів, серед світових міграційних систем виділяють, як правило, такі:

1. Північноамериканську (насамперед США і Канада).
2. Європейську, центрами тяжіння якої виступають країни Західної, Північної, Південної і Центральної Європи, де загальна кількість зайнятих іноземців щорічно коливається в межах 4 – 7,5 млн. осіб. Їх питома вага в загальній чисельності працюючих у деяких країнах становить: Люксембург – 33 %, Швейцарія – 20 %, Австрія – 9 %, Бельгія – 9 %, Німеччина – 8 %, Франція – 8 %, Нідерланди – 5 %, Данія – 5 %, Італія – 3 %.
3. Близькосхідну, до якої належать Бахрейн, Катар, Кувейт, Оман, Об'єднанні Арабські Емірати й Саудівська Аравія. До цього регіону щорічно прибуває близько 4 млн іноземців, в основному з Індії, Пакистану, Бангладеш, Філіппін та деяких інших країн. Ці країни вирізняються найвищими у світі показниками питомої ваги іммігрантів у загальній чисельності зайнятих: Катар – 92 %, Саудівська Аравія – 48 %, Бахрейн – 46 %, Оман 40 %, ОАЕ – 37 %.
4. Південноамериканську, загальна чисельність прибулих дорівнює 7–8,5 млн осіб. Навіть сьогодні, попри економічні негаразди, найбільш привабливими для іноземців є Аргентина, Венесуела, Бразилія, Чилі.
5. Азіатськотихоокеанську, основними країнами-реципієнтами якої виступають Південна Корея, Японія, Бруней, Гонконг, Малайзія, Сінгапур, Тайвань, у які прибувають вихідці з Китаю, Таїланду, Лаосу, В'єтнаму, Індії та Філіппін.
6. Євразійську (Росія і країни СНД), яка є відносно новою і має потужний центр тяжіння мігрантів в особі Росії й водночас є "постачальником" значної кількості мігрантів для інших глобальних систем, насамперед Європи й Північної Америки. Так, лише за

офіційними даними тільки на сході Росії чисельність іммігрантів із Китаю вже досягла 1,5 мільйона осіб.

7. Південноафриканську, до якої належить насамперед Південно-Африканська республіка, яка притягує вихідців із Мозамбіку та деяких інших сусідніх країн. Певну привабливість має також Нігерія, здебільшого для вихідців із Гани, Чаду та Беніну.

8. Австралійську, яка, щоправда, має більш локальний характер. Так, інтерес іноземних громадян до Австралії постійно зростає. Сьогодні одна чверть населення Австралії – іммігранти з більш ніж 100 країн світу [8, с. 98–99; 6, с. 210; 4, с. 83–85].

Виникнення стійких міграційних зв'язків зумовлено історичними, політичними, географічними та економічними причинами. Їх існування пояснює появу країн, для яких характерні імпорту та експорту мігрантів (особливо щодо трудової міграції), а також поєднання першого і другого процесів. Розвиток регіонів та значна відмінність у рівні життя країн, соціальна та політична нестабільність, демографічна криза – спад народжуваності, старіння населення та потреба в економічно активному населенні тощо стимулюватимуть і в майбутньому міграційні процеси.

Наслідки міжнародної міграції робочої сили надзвичайно різноманітні. Вони виявляються у вигляді надбань та втрат як у країнах, що експортують робочу силу, так і в країнах, що імпортують її. Проте, як засвідчує аналіз, більше виграють країни-імпортери робочої сили, отримуючи низку переваг, зокрема прискорюються темпи зростання економіки, збільшуються надходження до бюджету від платників податків, трансфер знань з країни еміграції, мінімізація витрат на освіту й професійну підготовку кваліфікованих працівників і науковців, покращення демографічної ситуації. До негативних наслідків, зумовлених імміграцією, можна віднести соціальні конфлікти, загострення міжетнічних і конфесійних проблем, злочинність та ін.

Масштабна міграція останніх десятиліть значною мірою впливає не лише на економічні, а й на суспільно-політичні та культурні процеси в країнах і регіонах прийому. Вона спричинила серйозні зміни у сфері масової свідомості, в політичній культурі, партійно-політичному механізмі, інституційно-правових основах держав і системі міжнародних відносин. Масову міграцію завжди супроводжують зростання соціальної напруженості у суспільстві, злочинності, конфлікти на расовому, етнічному чи релігійному ґрунті та інші негативні явища.

За сучасних умов позначився новий етап у розвитку світових міграційних процесів – етап трансміграції. Його змістом є: інтенсифікація трансміграційного процесу в напрямку розвитку та підтримання сімейних, соціальних, економічних, політичних та культурних відносин міжнародних мігрантів незалежно від країни їхнього походження чи

перебування; рециркуляція високоосвічених кадрів, що полягає у підвищенні наукового фаху і професійного досвіду мігрантів за кордоном і подальшому добровільному їх поверненні в країну еміграції; транснаціоналізація передачі знань та обміну технологіями за посередництвом міжнародних інтелектуальних центрів мігрантів; виникнення соціальних зв'язків, що поєднують країни еміграції та імміграції і сприяють обміну ідеями та соціальним досвідом.

Міграційні потоки змінили етнічну структуру населення багатьох держав світу. Нині частка корінного населення в європейських державах неухильно скорочується на користь іммігрантів з країн Азії й Африки. Унаслідок цього ці держави втрачають свою національну ідентичність, що, у свою чергу, стимулює їх до посилення інтеграційно-об'єднувальних процесів та елімінації представників іноетнічних груп. Зміни у щільності населення й посилення соціальної напруженості нерідко використовуються урядами приймаючих країн як аргументи на користь політики обмеження або поступовості імміграції, відбору іммігрантів, що допускаються в певну державу.

Хоча останнім часом країни прийому мігрантів здійснили спроби звести до мінімуму "деструктивний" вплив імміграції, однак суспільно-політичні реалії засвідчують, що міграція була й залишатиметься одним із важливих чинників, які загрожують стабільності західних суспільств. Масовий наплив біженців поступово призводить до зростання невдоволення місцевого населення. Особливо це відчувається в країнах Європи, де традиційно сильні крайні політичні погляди. За таких умов рано чи пізно виникне конфронтаційна ситуація, яка може вилитися у пряме протистояння, що, своєю чергою, створить передумови для зміни не лише існуючих лідерів зі звичної політичної конфігурації ЄС, а й може призвести до зміни політичних систем країн європейського об'єднання. Існує ризик того, що криза біженців зміцнить націоналістичні та популістські партії в країнах-членах ЄС. Зростання радикальних настроїв в окремих країнах ЄС (Йоббік в Угорщині, Золотий світанок у Греції, Національний фронт у Франції, Партія свободи Австрії та ін.) лише підтверджує актуальність цієї тези.

Сьогодні за динамікою і масштабами міграційних хвиль стоїть діяльність такої терористичної організації, яка взяла назву "Ісламська держава Іраку і Леванта" (ІДІЛ). Саме для дестабілізації Європи, знищення мирного середовища, створення в майбутньому на континенті вогнища війни ІДІЛ "гонить" потоки біженців з близькосхідного регіону і сприяє цьому в Азії та Африці. Більш ніж самодостатні фінансові можливості (захоплення іракських банків, продаж нафти, історико-монументальних артефактів тощо), висока військова організація і розвинена розвідувальна мережа, невизнання будь-яких кордонів, рабство,

зокрема жіноче, спонукання соратників до самопожертви – все це формує образ варварської сили, яка здатна вступити у двобій із цивілізованим світом.

Крайньою формою реакції на міграції з боку корінного населення щодо мігрантів інших національностей є різні прояви холістського націоналізму. Останній особливо популярний серед людей транзитивних суспільств: він постає боротьбою порядку проти хаосу, об'єднуючи людей надособистісною метою (наприклад, відродження нації).

На жаль, і досі немає однозначної відповіді на питання про те, як впливає міграція на державу, її економіку, національну безпеку. При цьому варто зазначити, що позитивні чи негативні сторони залежать не тільки від специфіки самого міграційного процесу, а й від настанов і можливостей держави, у якій ці процеси відбуваються. Одні й ті ж самі явища однією країною будуть використані на свою користь, у той час як інша матиме від них лише проблеми. Так, для використання коштів, що привозять із собою мігранти, потрібно мати розвинену банківську систему і відповідне законодавство, а для включення новоприбулих до трудових ресурсів – загальну стратегію і можливість їх залучення. Якщо, наприклад, вважати, що національна безпека – це лише уникнення ризиків та загроз, то відповідь може бути однозначною: треба максимально обмежити в'їзд іноземців у країну, скоротити число доступних іммігрантських віз. Однак досвід розвинених країн засвідчує, що існує прямий зв'язок між ступенем відкритості держави та успішністю її політики і міжнародним престижем. Здобутки США та інших країн у другій половині ХХ ст. значною мірою зумовлені принципом відкритості, що не лише сприяв поширенню демократичних цінностей, а й забезпечував обмін ідеями й відкриттями у різноманітних галузях науки та виробництва, їх швидкому запозиченню і впровадженню.

Аналіз стратегічних цілей міграційної політики європейських країн засвідчує, що найчастіше її метою є підтримка економічного зростання і добробуту, вирішення соціальних, демографічних та інших проблем завдяки імміграції й водночас забезпечення безпеки громадян суспільства прийому мігрантів за рахунок відмови в доступі на територію небажаних осіб. Крім того, в умовах збільшених потоків і посиленого міграційного тиску держава змушена шукати можливості економії витрат шляхом диференційованого ставлення до різних типів міграції. Так, за попередніми підрахунками, утримання та інтеграція біженців обійдеться Німеччині у 2016 р. у 21 млрд євро. Тому ключовим завданням європейських країн стає така адаптація механізмів регулювання імміграції, яка б дозволила скоротити витрати імміграційного контролю і водночас забезпечувала досягнення основних цілей управління. Разом з помітними досягненнями міграційна політика ЄС у деяких питаннях міграції є непослідовною та малоефективною. З огляду на тривожні

процеси культурної дезінтеграції, які спостерігаються останнім часом у низці європейських країн, відбувається постійний пошук найбільш оптимальних теоретичних моделей і практичних заходів їх реалізації, які б гнучко реагували на зміни міграційної ситуації.

Україна є важливим учасником світових міграційних процесів, вона виступає одночасно країною-донором, імпортером та транзитером мігрантів. Трудова еміграція стає для українських громадян дієвим інструментом працевлаштування, гарантованого доходу, самореалізації, що загалом сприяє включенню до міжнародного ринку праці, формуванню середнього класу та є каталізатором інтеграції до європейської спільноти і світової загалом. Основними країнами міграції для українських громадян стали Польща, Іспанія, Португалія, Німеччина, Італія, Росія, Чеська Республіка, США, Канада. У свою чергу, країни прийому українських мігрантів зацікавлені в нарощуванні свого трудового потенціалу за рахунок дешевої робочої сили, покращенні демографічної ситуації та в заощадженні коштів на освіту висококваліфікованих працівників. Завдяки своєму географічному розташуванню Україна є важливим стратегічним партнером ЄС у співпраці з питань зміцнення потенціалу управління міграційними потоками, особливо нелегальними, які масово проникають до європейських країн.

Водночас слід визнати, що протягом останніх років унаслідок еміграції в країні посилюються негативні демографічні тенденції – відтік молодих людей, в тому числі й жінок репродуктивного віку, призвів до постійного скорочення населення, а також негативних соціальних наслідків (зруйновані сім'ї та залишені без батьківської опіки діти та ін.). Відтік висококваліфікованої робочої сили й науковців створює загрозу суттєвих втрат інтелектуального потенціалу нації, знижує конкурентоспроможність країни та ставить під сумнів реалізацію інноваційної моделі розвитку.

Аналіз чинного законодавства України щодо міграційних процесів засвідчує його недосконалість, радше нерозвиненість. Процеси українського націє- й державотворення вимагають вироблення ефективної і системної стратегії управління міграційними процесами. Концепція державної політики України у сфері міграції повинна бути політично-правовим рішенням, яке враховуватиме світові тенденції і стане одним із елементів інтеграції України в європейську і світову спільноту не як донора висококваліфікованої і реципієнта малокваліфікованої робочої сили, а як незалежної, прогресивної й цивілізованої держави.

Для регулювання міжнародної міграції людських ресурсів Україна потребує розробки дієвих ціннісно-етичних, нормативно-правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних механізмів на державному рівні, а саме: визначення стратегії розвитку держави, формування національної ідеї та сприяння самоідентифікації українських

громадян; удосконалення національного законодавства шляхом укладання двосторонніх і багатосторонніх міжурядових угод, що зумовлюють соціальні гарантії громадян, які працюють на території інших країн, а також підготовка умов для приєднання до міжнародних правових актів ООН, МОП і Ради Європи про захист прав мігрантів та членів їх родин; розробка і законодавче закріплення стимулів для повернення на батьківщину, в першу чергу, висококваліфікованих спеціалістів; проведення ефективної регіональної політики, яка має передбачити розробку регіональних програм зайнятості, засобів соціального захисту населення з урахуванням регулювання ринку праці, прогнозу соціально-економічного й демографічного розвитку регіонів; розробка та впровадження програм інтеграції мігрантів; формування толерантного ставлення до представників інших національностей і створення структур, які б протидіяли ксенофобії, расизму та етнічній дискримінації.

Список використаних джерел і літератури

1. Ивахнюк И. В. Международная трудовая миграция / И. В. Ивахнюк.— М. : ТЕИС, 2005.— 286 с.
2. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. А. Ионцев.— М. : Диалог МГУ, 2001.— 367 с.
3. Корчун М. О. Міграційні процеси в Україні / М. О. Корчун // "Актуальні проблеми сучасної науки". Соціум. Наука. Культура. — [Електронний ресурс].— Режим доступу : <http://intkonf.org/korchun-mo-migratsiyni-protsesi-v-ukrayini>.
4. Кривенко Ю. І. Глобалізаційний контекст міграційних процесів в Україні : дис.... наук. ст. к. філос. н.; спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Юлія Іванівна Кривенко.— К., 2012.— 185 с.
5. Лях В. В. Свобода самореалізації у контексті інформаційно-комунікативних процесів / В. В. Лях // Мультиверсум: Філософський альманах : зб. наукових праць.— 2008.— Вип. 73.— С. 6–10.
6. Міжнародна економіка : навч. посіб. / В. Є. Сахаров та ін.— К. : Нац. акад. управл., 2008.— [Електронний ресурс].— Режим доступу : http://www.big-lib.com/book/4_Mijnarodna_ekonomika.
7. Оноприенко В. И. Глобальное сетевое общество и национальная наука / В. И. Оноприенко // Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія : зб. наук. праць.— 2007.— № 1 (5).— С. 42–46.
8. Преображенская Н. М. Миграция в условиях глобализации (социально-философские аспекты): дис. уч. ст. к. филос. н. : 09.00.11 / Надежда Михайловна Преображенская.— М., 2007.— 190 с.— С. 81–82.
9. Фішер Й. Європейський міграційний параліч / Йошка Фішер // День.— 28–29 серпня 2015.— С.3.
10. Цапенко И. П. Управление миграцией: опыт развитых стран / И. П. Цапенко.— М. : "Academia", 2009.— 384 с.
11. Castles S., Miller M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World (4th edition) / S. Castles, M. J. Miller.— Basingstoke : Palgrave MacMillan, 2009.— 306 p.

12. Ferge Z. Welfare and 'ill-fare' systems in Central-Eastern Europe / Z. Ferge // Globalization and European welfare states : challenges and change / R. Sykes, B. Palier and P. M. Prior (eds.).— Basingstoke : Palgrave, 2001.— Pp. 127–152.
13. International Labour Office International migration, 1945–1957 / International Labour Office // Studies and Reports, New Series.— 1959.— No. 54.— 414 p.
14. Massey D. S. International Migration at the Dawn of the Twenty-First Century: The Role of the State / D. S. Massey // Population and Development Review.— 1999.— No. 2.— [Електронний ресурс].— Режим доступу : <http://www.scribd.com/doc/20270039/Massey-International-Migration-at-the-Dawn-of-the-Twenty-First-Century-The-Role-of-the-State>.
15. Meeting the Challenges of Migration / UNFPA, The International Migration Policy.— UNFPA, 2004.— 98 p.— [Електронний ресурс].— Режим доступу : http://www.unfpa.org/upload/lib_pub_file/334_filename_migration.pdf.
16. Meyer J.-B. Scientific Diasporas: A new approach to the brain drain / J.-B. Meyer, M. Brown // UNESCO-MOST (Paris) Discussion Paper No. 41.— [Електронний ресурс].— Режим доступу : www.unesco.org/most/meyer.htm.
17. 232 Million International Migrants Living Abroad Worldwide – New UN Global Migration Statistics Reveal [Electronic Resource].— Mode of access : <http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm> (s.a.).
18. Özdemir M. Türkiye'de içgöç olgusu, nedenleri ve Çorlu örneği.— Tez. Edirne: Trakya üniversitesi, 2008.— 214 s.
19. The Global Competitiveness Report 2011–2012.— [Електронний ресурс].— Режим доступу : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2011-2012>.
20. World Migration Report 2008. Chapter 8 - Irregular Migration / World Migration Report 2008: Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy.— Geneva : IOM, 2008.— 562 p.

Demir Hiokchan. Współczesne tendencje rozwoju światowych procesów migracyjnych.

W artykule zbadano migrację jako zjawisko społeczne, dokonano klasyfikacji jej form i rodzajów, scharakteryzowano istotę i osobliwości przepływów migracyjnych oraz ich kanały, dokonano analizy światowych systemów migracyjnych; uzasadniono konieczność opracowania koncepcji państwowej polityki Ukrainy w zakresie migracji.

Demir Hokkhan. Modern Trends in the Development of Global Migration Processes.

The article investigates migration as a social phenomenon. It studies classification of its forms and types, describes the nature and features of modern migration flows and their channels, analyzes global migration system, gives grounds for the necessity of developing the concept of Ukrainian state policy on migration.